

Biografistyka Pedagogiczna
Rok 3 (2018) nr 1
ISSN 2543-6112; e-ISSN 2543-7399
DOI: 10.36578/BP.2018.03.02

Andrzej Chodubski*

Wielowymiarowość postaw patriotycznych. Przykład rodziny Smoleńskich z Grabienic Małych z drugiej połowy XIX i początku XX wieku

The Multidimensionality of Patriotism: The Example of the Smoleński Family from Grabienice Małe in the Second Half of the Nineteenth and in the Early Twentieth Century

Abstract: The Smoleński family from Grabienice Małe was a typical example of the passage from petty noble status to intelligentsia status in the second half of the nineteenth century. The political reality of partitioned Poland shaped a variety of patriotic attitudes among the emergent Polish intelligentsia. These ranged from insurrectionist activity in the first half of the nineteenth century to the implementation of positivist ideas in its second half, and cultural activity at the beginning of the twentieth century. The Smoleńskis' understanding of patriotism as sound work at the grassroots as well as their spiritual abilities made them luminaries of Polish cultural life. From the viewpoint of inspiring patriotism, a special role was played by the historian and teacher Władysław Smoleński (1851–1926) – one of the most outstanding proponents of positivism in Warsaw.

Keywords: Patriotism, patriotic attitudes, Smoleński family from Grabienice Małe, Romanticism and Positivism, work at the grassroots

* Andrzej Chodubski (1952–2017) – prof. dr hab., biografista, historyk, politolog pracował na Uniwersytecie Gdańskim.

Przemiany kulturowo-cywilizacyjne w istotnym stopniu generują nową wartość patriotyzmu, tj. przywiązania człowieka do ojczyzny postrzeganej zarówno w wymiarze przestrzennym, jak i kulturowym (społeczno-politycznym)¹. Jest to szczególnie więź polegająca na poświęcaniu dążeń osobistych sprawom narodu i ojczyzny, a także cnota obywatelska, wyrażająca się w gotowości do obrony (w tym militarnej) swojej ojczyzny. Za istotny jej element uznaje się pracę na rzecz pomyślności swego narodu i ojczyzny. Jest to przestrzeń świadomościowa identyfikacji wspólnotowej. Przez stulecia ważną siłą generującą ją była obrona przed najeźdźcami, co odnosiło się do przestrzeni lokalnych, np. regionalnych i ogólnopaństwowych². Postawy patriotyczne identyfikowano z bohaterskimi walkami, odnoszonymi zwycięstwami na polach walk. W XVIII w. idee patriotyczne wyrażało kilku myślicieli, którzy postrzegali słabość polityczną państwa. Pisali, że Polska „stała nad przepaścią”, w którą spychała ją samowola szlachty i magnatów. Wśród myślicieli tych był m.in. prowincjał zakonu pijarów Stanisław Konarski (1700–1773), na którego cześć król Stanisław August Poniatowski polecił wybić medal z napisem „Sapere auso” („Temu, który ośmielił się być mądrym”)³. Podejmując się reformy szkolnictwa, wskazał na konieczność wychowywania młodzieży w duchu patriotycznym, na uczenie zasad i norm obywatelskiego postępowania w życiu społecznym. Przekonywał, że „prawo, choćby najświętsze, prawem być przestaje, kiedy szczęściu przeciwnym się staje”. Jako patriota postrzegany był ksiądz Hugo Kołłątaj (1750–1812), głęboko zaangażowany w reformy Rzeczypospolitej, zwłaszcza w czasie obrad Sejmu Czteroletniego⁴. Za działalność tę trafił do więzienia, osadzono go w twierdzy ołomunieckiej. Był autorem wielu prac i broszur politycznych poświęconych postawom patriotycznym.

W polskiej przestrzeni kulturowej szczególna jakość patriotyzmu ujawniła się w XIX w.; wiązała się ona organicznie z walką o wyzwolenie narodowe spod panowania zaborców⁵. W pierwszej połowie XIX w. ważną wartością patrio-

1 *Mały leksykon politologiczny*, red. M. Chmaj, W. Sokół, Lublin 1999, s. 223–225; *Mały słownik politologii*, red. S. Opara, Toruń 2007, s. 114–115.

2 *Ile ojczyzn? Ile patriotyzmów?*, red. M. Syska, Warszawa 2007.

3 *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny*, t. 1, red. J. Krzyżanowski, Cz. Hernas, Warszawa 1984, s. 464–465.

4 Tamże, s. 459–460.

5 W. Olszewski, *Patriotyzm a tolerancja*, Toruń 2001; *Z dziejów polskiego patriotyzmu*, red. J. Kłoczowski, Kraków 2007; E. Jabłońska-Deptuła, *Legenda polska: Kościół – religia – naród 1764–1864*, Warszawa 2015.

tyczną stał się udział Polaków w walce narodowowyzwoleńczej. Ugruntowywała ją rzeczywistość umysłowa zwana romantyzmem. Nośne były w niej słowa Adama Mickiewicza (1798–1855)⁶: „Ja i ojczyzna to jedno. Nazywam się Milijon – bo za miliony Kocham i cierpię katusze”. W wielu utworach wskazywał on na patriotyczny nakaz bezkompromisowej walki z wrogiem ojczyzny, z obcym najeźdźcą (np. w poemacie pt. *Grażyna*). Wyrazem jego patriotyzmu był udział w tworzeniu tajnych stowarzyszeń – filomatów i filaretów, a w ślad za tym następowały represje, aresztowania, więzienie, emigracja. W dziele poetyckim *Pan Tadeusz* (1834) postawę patriotyczną wyraził w słowach tęsknoty do kraju z lat dziecińczych, do ziemi rodzinnej. Na emigracji podjął wyzwanie walki narodowowyzwoleńczej, organizował we Włoszech Legion Polski, wspierający włoską walkę o wolność.

Budzenie postaw patriotycznych przez patriotyczne wiersze i hymny wzywające do boju z wrogiem ojczyzny nośne było w twórczości Juliusza Słowackiego (1809–1849)⁷. W utworze pt. *Testament* (1839) o swej postawie napisał, m.in.: „Lecz wy, coście mnie znali, w podaniach przekażcie, żem dla ojczyzny sterał moje lata młode; A póki okręt walczył – siedziałem na maszcie, A gdy tonął z okrętem poszedłem pod wodę”.

Przewartościowanie postaw patriotycznych z pierwszej połowy XIX w. nastąpiło po upadku powstania styczniowego 1863 r. Zwracano uwagę na skutki powstań narodowych – ofiarę zesłania, konfiskaty majątków, emigrację. Ujawnił się wtedy nowy prąd umysłowy opowiadający się za zastąpieniem zbrojnej walki narodowowyzwoleńczej postępowym cywilizacyjnym. Nośny stał się entuzjazm, pochwała trzeźwego rachunku i realnej pracy od podstaw oraz idee propagujące rozwój wiedzy, techniki, przemysłu, handlu. Przedstawiciel tego nurtu ideowego Bolesław Prus (1847–1912) o rzeczywistości tej pisał m.in.: „W owej epoce dosięgło szczytu to dziwne pokolenie Polaków, które mówiąc poetycznym językiem, na «swoim sztandarze» wypisało zdanie: «Wiedza to potęga!». Pokolenie to nazywało siebie «pozytywistami», zasadniczą zaś cechą «pozytywistów» nie było, jak wyobrażali sobie niektórzy zdradzenie kraju” i „nienawidzenie Boga”, ale wiara w to, że: „Trzeba czytać więcej książek naukowych, aniżeli poezji i romansów. Trzeba więcej zajmować się rolnictwem, przemysłem, handlem, oświatą, odkryciami i wynalazkami, aniżeli jałową polityką. Przyszłość

6 A. Witkowska, *Adam Mickiewicz*, Warszawa 1975.

7 S. Makowski, *Juliusz Słowacki*, Warszawa 1980.

świata leży nie w pięknych marzeniach, nie w patriotycznych deklamacjach, ale w wytrwałej pracy; nie w wojnach, ale w cywilizacji”⁸.

Obraz ścierających się i łączących postaw patriotycznych, sytuujących się w przestrzeni wielokulturowości, ujawniali wtedy zarówno pojedynczy intelektualiści, jak i członkowie rodzin. Wśród nich można wskazać np. rodzinę Smoleńskich z Grabienic Małych⁹. W tej mazowieckiej drobnoszlacheckiej rodzinie z ośmiorga dzieci Józefa i Balbiny ze Smosarskich dwaj synowie zostali księżmi, dwaj – prawnikami, jeden lekarzem. Swoją działalnością trwale wpisali się w dzieje rozwoju polskiej kultury. Szczególna sława okryła Władysława (1851–1926)¹⁰. Jest on uznawany za jednego z najwybitniejszych historyków przełomu XIX i XX w. Ideowo identyfikował się z pozytywizmem. Autor m.in. *Przewrotu umysłowego w Polsce wieku XVIII* (1891), *Dziejów narodu polskiego* (t. 1–2, 1897–1898). Był współzałożycielem „Przeglądu Historycznego”. W latach 1879–1918 brał czynny udział w tajnym nauczaniu historii. Jego postawa patriotyczna spowodowała, że w 1918 r., w sytuacji poszukiwania bezpartyjnego kandydata na premiera przez Józefa Piłsudskiego, zaproponowano mu objęcie tego stanowiska. Smoleński, biorąc pod uwagę swój wiek oraz stan zdrowia, nie zdecydował się na przyjęcie tak prestiżowego stanowiska państwowego. W 1918 r. podjął pracę jako profesor na Uniwersytecie Warszawskim. W 1921 r. uhonorowany został doktoratem *honoris causa*.

Zwracając uwagę na ogniwa jego biografii z punktu widzenia urzeczywistniania wartości patriotycznych, należy zauważyć, że pochodził z mazowieckiej rodziny drobnoszlacheckiej, w której przywiązywało się w XIX w. dużą wagę do wykształcenia, zwłaszcza teologicznego, medycznego i prawniczego, co wiązało się z uzyskaniem stabilizacji życiowej. Gdy miał 7 lat, zmarł mu ojciec. W tym czasie był księdzem jego najstarszy brat, o 19 lat od niego starszy, który otoczył go opieką. Uczęszczał do szkół elementarnych w Lipnie (gdzie księdzem był jego brat) oraz w Niedzborzu, w pobliżu domu rodzinnego. W gimnazjum w Mławie uczył się przez 3 lata. Był to okres przed powstaniem styczniowym. Po powstaniu gimnazjum zlikwidowano. Następnie w latach 1866–1868 kon-

8 B. Prus, *Jak więc jest naprawdę?*, „Słowo”, 1903, nr 33–34.

9 A. Chodubski, *O rodzinie Smoleńskich z Grabienic Małych*, „Notatki Płockie”, 1994, nr 3, s. 27–32.

10 M. Wierzbicka, *Władysław Smoleński*, Warszawa 1980.

tynuował edukację w gimnazjum męskim w Płocku (w słynnej później „Małachowiance”). Był to okres nasilającej się rusyfikacji. Smoleński wraz z trzema innymi uczniami wyraził sprzeciw wobec nauczania religii w języku rosyjskim; konsekwencją tego była decyzja o wydaleniu z gimnazjum, a po cofnięciu decyzji niezdanie egzaminu dojrzałości. Niemniej pobyt w Płocku zachowywał w miłych wspomnieniach. Nawet w testamencie swoje zbiory zapisał Towarzystwu Naukowemu Płockiemu¹¹. Maturę zdał w 1870 r. w II gimnazjum w Warszawie. Zgodnie z wolą rodziny podjął studia lekarskie; wkrótce jednak przeniósł się na studia prawnicze, które ukończył w 1874 r. Był to okres głębokiej rusyfikacji życia kulturowego w Warszawie. Język rosyjski był wykładowym na uniwersytecie. Władze carskie zlikwidowały większość polskich instytucji społecznych, w tym naukowych. W tej sytuacji pasje naukowe mogły być dla Polaków przestrzenią pozazawodową. One ukształtowały specyficzną formę patriotyzmu. „Służba narodowi” wyrażała się w pracy oświatowej, w podnoszeniu poziomu kulturowego społeczeństwa polskiego; miała się urzeczywistniać praca organiczna i praca u podstaw; kształtowany był kodeks etyczny obowiązujący patriotyczną inteligencję. Następował przy tym odwrót od hasła zbrojnej walki; niechęć wobec hasła insurekcyjnych.

Wyrazem patriotycznej postawy Smoleńskiego było nauczanie polskości (historii) na prywatnych pensjach żeńskich. Nauczał jej przez 40 lat na 15 pensjach Warszawy. Działalność ta była postrzegana jako walka z zaborcą. We wspomnieniach uczennic jawił się jako wykładowca mający ogromny dar żywego, plastycznego odtwarzania przeszłości, jako nauczyciel w rubasznym nieco, staropolskim stylu.

Pasją jego życia była nauka¹². Oddawał się jej bezgranicznie. W formie książkowej ukazały się 44 studia i opracowania. Wśród nich były m.in.: 1) *Stan i sprawa Żydów polskich w XVIII wieku* (1876), 2) *Drobna szlachta w Królestwie Polskim. Studium etnograficzno-społeczne* (1885), 3) *Kuźnica Kołtątajowska. Studium historyczne* (1885), 4) *Szkoły historyczne w Polsce. Główne kierunki*

11 A. Stogowska, *Profesor Władysław Smoleński (1851–1926) darczyńca Towarzystwa Naukowego Płockiego*, „Notatki Płockie”, 1996, nr 1, s. 10–16.

12 M. Wierzbicka, *Władysław Smoleński (1851–1926)*, w: *Historycy warszawscy ostatnich dwóch stuleci*, red. A. Gieysztor, J. Maternicki, H. Samsonowicz, Warszawa 1986, s. 157–178.

poглядów na przeszłość (1887), 5) *Towarzystwa naukowe i literackie w Polsce w wieku XVIII* (1887), 6) *Przezwrot umysłowy w Polsce w XVIII wieku. Studia historyczne* (1891), 7) *Ostatni rok Sejmu Wielkiego* (1891), 8) *Dzieje narodu polskiego* (1897), 9) *Konfederacja targowicka* (1901), 10) *Szkice z dziejów szlachty mazowieckiej* (1908), 11) *Jan Dekert, prezydent starej Warszawy i sprawa miejska podczas Sejmu Wielkiego* (1912), 12) *Mieszczanstwo warszawskie w końcu wieku XVIII* (1917), 13) *Historia Polski* (1921), 14) *Studia historyczne* (4 tomy; 1925). Niektóre z tych prac były wielokrotnie wznawiane. Obok twórczości naukowej uprawiał też poezję. Zaczął pisać wiersze w okresie edukacji szkolnej w Płocku.

Był osobistością szeroko rozpoznawaną wśród inteligencji warszawskiej. Łatwo nawiązywał kontakty międzypokoleniowe. Postrzegano go jako autentycznego luminarza nauki i pozytywizmu warszawskiego¹³. Nie założył rodziny. Był człowiekiem towarzyskim z dużym poczuciem humoru. Dużo podróżował, często wyjeżdżał do Włoch.

W 1918 r. stanął przed politycznym dylematem, bowiem w sytuacji poszukiwania przez Józefa Piłsudskiego bezpartyjnego kandydata na premiera proponowano profesorowi Smoleńskiemu objęcie tego stanowiska¹⁴. On jednak biorąc pod uwagę różne okoliczności, a w tym swój wiek oraz stan zdrowia, odmówił przyjęcia tej patriotycznej propozycji.

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 r. podjął pracę jako profesor na Uniwersytecie Warszawskim. W 1921 r. został tam wyróżniony tytułem doktora *honoris causa*. 7 maja 1926 r. zmarł. Został pochowany na Cmentarzu Powązkowskim. Na pomniku nagrobnym umieszczono napis: „Uczył prawdy, podtrzymywał ducha miłości Polski, budził wiarę w niepodległość Ojczyzny piórem, słowem, poświęceniem”.

Najstarszy z rodzeństwa Maciej Smoleński (1832–1899)¹⁵ uczył się w szkole czteroklasowej w Mławie. Następnie wstąpił do Seminarium Duchownego

13 A. F. Grabski, *Dzieje Polski widział jako historię narodu (o Władysławie Smoleńskim 1851–1926)*, w: *Wielcy humanistyki polskiej*, red. J. Górski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1991, s. 20–25.

14 T. Świątki, *Jak prof. Władysław Smoleński o mało nie został premierem*, „Zeszyty Historyczne” (Paryż), 84 (1963) s. 69–74.

15 M. M. Grzybowski, *Duchowieństwo diecezji płockiej*, t. 2: *Wiek XIX*, Płock 2010, s. 362–363; P. Nowogórski, *Ksiądz Maciej Smoleński (1832–1899) – z Mazowsza do Domostławic*, <http://www.zakliczyninfo.pl>, dostęp: 26.11.2016.

w Płocku; studiował w Warszawskiej Akademii Duchownej, którą ukończył ze stopniem kandydata teologii. W 1858 r. podjął pracę jako wikariusz w Lipnie, gdzie proboszczem był jego wuj, ks. Antoni Woliński (1802–1867)¹⁶. W 1861 r. został administratorem w Dulsku i Dobrzyniu nad Drwęcą. Skąd za aktywność patriotyczną zesłano go na rok w głąb Rosji. Jego kazania spotykały się z krytyką władz carskich. W okresie powstania styczniowego był aresztowany. W 1866 r. został skierowany na dwa lata pokuty do klasztoru karmelitów w Oborach. Skąd zbiegł, udając się za granicę do Czech w monarchii austro-węgierskiej. Podjął pracę jako wikariusz w Hradeszynie pod Pragą. Po pewnym czasie przeniósł się w przestrzeń galicyjską, gdzie pełnił różne posługi duszpasterskie. W 1876 r. mianowano go proboszczem w Domoślavicach w diecezji tarnowskiej.

Za patriotyczny obowiązek uznawał dokumentowanie otaczającej go rzeczywistości. Pisał o tym: „I o tych rzeczach wiadomość może się kiedyś przyda”. Przekonywał:

Nie dosyć wszakże poznać koleje naszych poprzedników, nie dosyć odgadnąć losy pozostałych po nich pamiątek: trzeba je zapisać, rozpowszechnić, – trzeba się podzielić z bracią owocem długich poszukiwań, – trzeba i obecne, nawet mniej ważne wypadki zanotować. One z czasem spoważnieją. Wszystko – napisał rzymski historyk – co dziś za bardzo dawne uważamy: nowe było, co nas otacza, zestarzeje się, – a co teraz dowodami się zatwierdza: za dowód uznane będzie [...]. Słusznie więc, abyśmy odszukiwali przeszłość otaczających nas przedmiotów, a czyniąc to oddawali cześć powinnością nieśmiertelnej zasłudze przodków i zachęcali się do naśladowania: abyśmy społeczne nam wypadki ostonili od wiecznego zapomnienia¹⁷.

W 1858 r. opublikował pierwszą pracę pt. *Opis kościoła parafialnego w Lipnie*. Zaprezentował w niej bogaty materiał faktograficzny o dziejach i teraźniejszości kościoła. W 1869 r. opublikował kolejne studium, pt. *Cztery kościoły w ziemi dobrzyńskiej*. Było ono opracowane z dużą starannością dokumentacyjną. Ukazane kościoły znajdowały się w Oborach, Rózu, Dulsku i Dobrzyniu. Obok opisów podejmował próby poetyckie, m.in. napisał *Pieśń do Matki Boskiej w obrazie oborskim*. Zaczynała się ona od słów:

16 M. Krajewski, *Nowy słownik biograficzny ziemi dobrzyńskiej*, t. 2, Rypin 2014.

17 M. Smoleński, *Cztery kościoły w ziemi dobrzyńskiej*, Lwów 1869, s. 34.

Bolesna Matko łaskami wślawiona
 u karmelitów w Bydgoszczy zjawiona,
 stąd do Obór przeniesiona cudem,
 zlituj się, zlituj nad dobrzyńskim ludem.
 W Oborach teraz pośród nas przebywasz,
 z miłym Jezusem wspólnie odpoczywasz,
 dokąd z różnych stron wierni przybywają,
 i w utrapieniu ulgi doznawają¹⁸.

W 1870 r. przygotował do druku materiały religijne pt. *Pamiętka pierwszej komunii*, *Bierzmowanie* oraz opowiadanie (powiastkę) *Siostra Wiktoria*. W 1881 r. opublikował tłumaczenie z języka francuskiego opracowania *Obowiązki chrześcijanina względem Boga*, w 1883 r. wydał opracowanie *Prawidłą przyzwoitości*, w 1884 r. opracowanie: *Obrzędy wielkotygodniowe*, w 1888 r. monografię *Melsztyn*.

Był współpracownikiem *Encyklopedii kościelnej* oraz czasopisma „Przegląd Katolicki”. Artykuły podpisywał inicjałami „Ks. M. S.”. W testamencie uczynił legaty na rzecz kościołów diecezji tarnowskiej oraz polskiej szkoły w Domosławicach i Białej.

Jego postawa patriotyczna wyrażała się w przywiązaniu do wartości religijnych. Nawet członkowie rodziny postrzegali go jako głęboko oddanego spawom Kościoła, pryncypialnego w swoim działaniu. W okresie walki narodowowyzwoleńczej (zwłaszcza w okresie powstania styczniowego) zdecydowanie wystąpił przeciw porządkowi zaborczemu. Zaangażowanie w sprawy niepodległości spowodowały, że doświadczył represji, zesłania i więzienia. Po powstaniu styczniowym, zgodnie z duchem czasu, włączył się w nurt służenia ojczyźnie przez solidną pracę, rozwój oświaty, twórczość religijną i dokumentującą otaczającą go rzeczywistość kulturowo-cywilizacyjną. Przez 44 lata pełnił posługę duszpasterską. Zmarł 8 października 1899 r. w szpitalu św. Łazarza w Krakowie.

Jego młodszy brat Julian Smoleński (1834–1909)¹⁹ odbywał podobną drogę edukacji. Uczył się w szkole powiatowej w Mławie, następnie od 1854 r. przez

¹⁸ Tamże, s. 7.

¹⁹ P. Kubicki, *Bojownicy kapłani za sprawę Kościoła i ojczyzny w latach 1861–1915*, t. 2, Sandomierz 1939, s. 617–618; M. M. Grzybowski, *Duchowieństwo diecezji płockiej*, s. 361–362.

cztery lata w Seminarium Duchownym w Płocku. Świecenia kapłańskie otrzymał we Włocławku. Pracę kapłańską jako wikariusz rozpoczął w 1858 r. w Sierpcu, skąd został przeniesiony do Goworowa, a w 1861 r. do Lipna, gdzie proboszczem był ks. Woliński, do 1861 r. zaś wikariuszem jego brat Maciej. W sytuacji nasilania się idei patriotyczno-narodowych włączył się w ich nurt. Podobnie jak brata Macieja także jego spotkały restrykcje ze strony władz zaborczych. Za wygłoszenie 4 sierpnia 1861 r. patriotycznego kazania został aresztowany oraz skazany na przesiedlenie do guberni permskiej. Początkowo przebywał w więzieniu w Płocku, następnie w twierdzy w Modlinie, a od 12 listopada 1861 r. do 10 maja 1862 r. w Werchoturii w guberni permskiej. Z zesłania powrócił na mocy amnestii ogłoszonej z okazji rocznicy wstąpienia na tron Aleksandra II (1818–1881). W Lipnie był uroczystie witany jako „męczennik za ojczyznę”. W latach 1863–1868 pracował jako wikariusz w Lubowidzu; pozostawał pod nadzorem policji. Nie uzyskiwał zgody na prowadzenie rekolekcji w innych parafiach. W latach 1868–1874 został przeniesiony jako wikariusz do Gąsewa w pobliżu Makowa Mazowieckiego. W 1874 r. powierzono mu administrację parafii Joniec w pobliżu Płońska, gdzie pracował przez dziesięć lat. W 1882 r. otrzymał funkcję wicedziekana płońskiego. W 1884 r. mianowano go rektorem kościoła parafialnego w Czerni w parafii Myszyniec. Następnie 13 stycznia 1886 r. został proboszczem w Drobinie. Pracował tam przez 20 lat. Jego działalność duszpasterską wysoko ocenili płoccy biskupi. Podkreślano jego gorliwość duszpasterską oraz umiejętności organizacyjne. W 1908 r. przez kilka miesięcy pełnił obowiązki proboszcza w Radominie w pobliżu Gołubia-Dobrzynia. W 1909 r. powierzono mu probostwo w Mochowie w pobliżu Sierpca. W rzeczywistości ciągłego nadzoru prowadzonego wobec niego przez władze polityczne oraz szerzenia się idei pozytywistycznych unikał jawnego zaangażowania się w sprawy niepodległościowe i polityczne. Wzorem swych braci zajmował się działalnością pisarską – teologiczną i historyczną. Zajmował się przekładami prac teologicznych z języków francuskiego i niemieckiego. Rozgłos przyniosła mu praca pt. *100 mów pogrzebowych* (opublikowana w 1890 r. w Warszawie). Zawarł w niej tłumaczenia mów pogrzebowych autorów łacińskich, francuskich i niemieckich. Przekonywał, że:

była ona bardzo potrzebna wobec potrzeby częstego przemawiania na pogrzebach, zwłaszcza na prowincji, z jednej, a brak podręczników ułatwiających napisanie stosownej mowy, szczególnie młodym i mało doświadczonym kapłanom, z drugiej strony; jak niemniej zachęty kolegów

i księgarzy skłaniają mnie do ogłoszenia drukiem niniejszej pracy, napisanej dowolnie według autorów łacińskich: św. Chryzostoma, św. Cypriana, św. Bazylego i św. Chryzologa; francuskich: Massillon'a, Bossuet'a, Mascaron'a; niemieckich: von Forster'a, Hofer'a, Wasselack'a, Schurrhoff'a, Illemensee, Halder'a, Massl'a i wielu innych²⁰.

W przestrzeni pisarskiej, duszpasterskiej zwrócił na siebie uwagę takimi opracowaniami, jak: *Dwadzieścia ustaw o wytrwałości po pierwszej komunii świętej* (w istotnej mierze tłumaczone z języka francuskiego), *Kazania na wszystkie niedziele i święta uroczyste w roku* (2 tomy) *Chrześcijanie w niewoli u pogan*, *Żywoć prawdziwej chrześcijanki*, *Boża opieka czyli siostry pocieszone*.

We wspomnieniach duszpasterzy i wiernych postrzegano go jako człowieka bardzo pracowitego, oszczędnego i żyjącego skromnie. Żył 75 lat, w tym 51 lat w kapłaństwie. Pozostawił po sobie znaczące środki finansowe (ok. 20 tys. rubli). Zmarł 23 czerwca 1909 r. w Płońsku, a pochowany został na cmentarzu w Mochowie. W pamięci potomnych pozostaje jako kapłan bojownik za sprawę Kościoła i ojczyzny.

Ks. Julian Smoleński wspierał w edukacji młodszego o 9 lat brata Wincen- tego (1846–1929)²¹. Podobnie jak starsi jego bracia uczył się on w czteroklasowej szkole powiatowej w Mławie, a następnie w gimnazjum męskim w Płocku. Studia odbył w Szkole Głównej Warszawskiej (dawnym Uniwersytecie Warszawskim). Pierwszą pracę jako prawnik podjął w Chęcinach (siedleckich); skąd przeniósł się do Sieradza. W 1876 r. powołano go na sędziego śledczego w Turku. Po kilku latach pracy zrezygnował z działalności w aparacie władzy. Przeniósł się do Warszawy. Założył lombard (instytucję kredytową udzielającą pożyczek pod zastaw papierów wartościowych i nieruchomości). Zajął się też parcelacją majątków ziemskich. Jego patriotyzm, podobnie jak i innych członków rodziny, wyrażał się w solidnej pracy. Wykształcenie prawnicze ugruntowało go jak i pokolenie tego czasu w wartościach najlepszego służenia ojczyźnie, co miało prowadzić do rozwoju cywilizacyjnego. Jako przedstawiciel rodziny drobnoszlacheckiej uznawał wykształcenie i pracowitość w realizacji swej profesji za gwarancję awansu społecznego, uplasowania się w społeczności inteligentkiej.

20 J. Smoleński, *100 mów pogrzebowych*, Warszawa 1890, s. IX–X.

21 Biblioteka im. Zielińskich w Płocku, rkps 285, s. 14.

Czwarty ze starannie wykształconych braci, Stanisław (1853–1889)²², był najmłodszym z rodzeństwa. Gdy miał pięć lat, zmarł ojciec, a najstarszy brat Maciej miał 21 lat. Przejął nad nim opiekę, zwłaszcza finansową. Stanisław edukację gimnazjalną odbywał w Pelplinie i Chełmnie. Na studia wyjechał do Krakowa. Początkowo studiował na Wydziale Filozoficznym. Wkrótce przeniósł się za namową brata Macieja na Wydział Lekarski Uniwersytetu Jagiellońskiego. W 1878 r. uzyskał stopień doktora wszechnauk lekarskich. Uzyskując bardzo dobre wyniki w nauce, zaproponowano mu pracę na uczelni. Powierzono mu obowiązki sekretarza Komisji Balneologicznej w Towarzystwie Lekarskim Krakowskim. Ujawnił duże zainteresowanie sprawami balneologicznymi. W 1880 r. zyskał zgodę na wyjazd, w celu pogłębienia wiedzy z zakresu hydroterapii i balneologii, do Niemiec. Przebywał tam przez dwa lata. Po powrocie powierzono mu obowiązki kierownika uzdrowiska klimatycznego w Jaworzu pod Bielsko-Białą. Organizował tam zakład wodoleczniczy. Pracował równolegle na Uniwersytecie Jagiellońskim. Po pewnym czasie z Jaworza przeniósł się do Szczawnicy. Dał się poznać jako lekarz bardzo pracowity, odważny w poszukiwaniach badawczych. Był autorem pionierskich opracowań z zakresu pulmonologii oraz hydroterapii. Był autorem takich opracowań jak: *Zapalenie płuc dławicowe. Rozedma płuc. Choroby opłucnej (1879)*, *Trzy przypadki następstw ograniczonego przewłocznego zapalenia otrzewnej i tkanki podotrzewnej (1880)*, *Inhalacje rozpylonych płynów jako sposób wprowadzenia leków do miąższu. Studium doświadczalne z zakładu fizjologicznego prof. Piotrowskiego (1880)*, *O kąpielach zwanych uspokajającymi (1881)*, *Hydroterapia a suchoty płucne (1881)*, *Rzut oka na historyczny rozwój hydroterapii (1882)*, *Kilka słów o mięsieniu (massage) (1883)*, *Hydroterapia (1884)*. Zamieszczał liczne artykuły i komunikaty na łamach „Pamiętnika Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego”, „Przeglądu Lekarskiego”, „Medycyny”. Współpracował też ze specjalistycznymi pismami zagranicznymi, np. „Wiener Medizinische Blatter”, „Archiv für klinische Medicin”, „Zentralblatt für klinische Medicin”.

Wzorując się na braciach, podjął się także ogłaszania drukiem ogólnohumanistycznych ustaleń poznawczych. W 1874 r. opublikował na łamach „Czasu” artykuł: *O porównaniach. Studium estetyczne*, w 1882 r. na łamach „Tygodnika

22 S. Kościński, *Słownik lekarzów polskich*, Warszawa 1888, s. 466.

Powszechnego” artykuł: *Jaworze koło Bielska*, w 1883 r. opublikował informator: *Zakład wodolecznicy i żętyczny Jaworze (Ernsdorf) koło Bielska na Szląsku austriackim. Podręcznik informacyjny dla gości kąpielowych*.

W pełni sił twórczych w wieku 36 lat zmarł (w szpitalu św. Łazarza w Krakowie). Jego syn Tadeusz (1884–1909)²³ dał się poznać jako wybitny egiptolog, obok działalności *stricto* badawczej uprawiał publicystykę popularnonaukową i reporterską; podejmował też próby twórczości poetyckiej (lirykę i satyrę). W wieku 25 lat zmarł.

Piąty z braci Smoleńskich – Marian (1843–1905)²⁴ miał 15 lat, gdy zmarł ojciec. Uczył się, podobnie jak jego starsi bracia, w czteroklasowej szkole w Mławie. Po dwóch latach przerwał naukę, musiał bowiem zająć się wraz z matką majątkiem ziemskim i opiekować się rodzeństwem. Po 14 latach pracy w majątku w Grabienicach Małych sprzedał go i przeniósł się do Pniewa pod Drobinem. W przestrzeni tej, między Płockiem a Sierpcem, zamieszkiwały jako mężatki jego siostry: Zuzanna (1841–1918) i Julia (1848–1879). Pierwsza wraz z mężem Pawłem Rachockim prowadziła majątek ziemski. Z nią w ostatnich latach swego życia zamieszkiwała matka Balbina (1812–1901)²⁵. Druga z sióstr wraz z mężem Franciszkiem Kołakowskim prowadziła majątek ziemski w Poczorminie w pobliżu Kryska (pod Płońskiem).

W obrazie życia rodziny Smoleńskich ujawniło się przywiązanie do wartości narodowych, przy tym działalność w przestrzeni trzech zaborów, tj. przede wszystkim rosyjskiego i austriackiego, gdzie niezbędne było funkcjonowanie w tzw. minimum instytucji rządowych. Z rzeczywistością pruską spotkał się przede wszystkim Stanisław Smoleński, gdy pogłębiał wiedzę medyczną. Na Mazowszu rodzina oddawała się hasłom urzeczywistniania idei pracy organicznej, której celem było wzmocnienie kulturowe społeczeństwa. W Małopolsce również wartości te krzewił ksiądz Maciej; ujawniając zainteresowanie szerzeniem wiedzy i edukacji, co pozostaje do dziś w pamięci potomnych. Praca organiczna prowadzona była w przestrzeni pruskiej. Jej obserwacja pochłonęła

23 J. Pilecki, *Pionierska działalność Tadeusza Samuela Smoleńskiego w dziedzinie egipтологии polskiej*, w: *Szkice z dziejów polskiej orientalistyki*, red. J. Reychman, Warszawa 1969, s. 227–233.

24 Biblioteka im Zielińskich w Płocku, rkps 285, s. 13.

25 J. Borowski, *Grób Balbiny ze Smosarskich Smoleńskiej na cmentarzu parafialnym w Uniecku*, „Nasze Korzenie”, 2013, nr 4, s. 125–126.

bez reszty lekarza Stanisława Smoleńskiego oraz jego syna orientalistę Tadeusza. Postawy te były w istotnej mierze następstwem klęski powstania styczniowego. Dokonywano wtedy przewartościowywania poglądów²⁶. Granica między chwilową rezygnacją a ugodonością wobec zaborcy nie była zbyt wyraźna, a nawet zacierała się. Bierność nie była zgodna z tzw. charakterem narodowym Polaków, przywiązanych do religii rzymskokatolickiej, indywidualizmu, nieposłuszeństwa wobec oficjalnych czynników władzy, skłonności konspiracyjnych, hasłowego głoszenia wolności, równości, braterstwa. W praktyce życia kulturowego spletały się wartości pracy organicznej z kultem tradycji narodowych i powstańczych. Postawa ta z dużą wyrazistością ujawniała się w działalności duszpasterskiej, a także w postępowaniu księży Smoleńskich.

W postawach patriotycznych charakterystyczny rys stanowiła idea przetrwania. Wobec rusyfikacji po powstaniu styczniowym zarówno inteligencja, jak i szerokie kręgi społeczeństwa ujawniały zniechęcenie do hasel insurekcyjnych. Starano się poprzez edukację i podniesienie świadomości społeczeństwa budować nową rzeczywistość gospodarczą; interesowano się postępowym, ewolucyjnym życiem kulturowym w świecie, oswajano nowe pojęcie „walka o byt”. Kształtujące się nowe postawy patriotyczne znajdowały podatny grunt wśród ludzi młodych, pełnych zapału do urzeczywistniania swoich ideałów, mających na celu przemianę kulturowo-cywilizacyjne. Pokolenie to, m.in. absolwenci Szkoły Głównej Warszawskiej, spotykało na drodze realizacji swych ideałów autorytety, stanowiące swoiste drogowskazy postaw patriotycznych²⁷.

W sytuacji ujawniających się nastrojów rewolucyjnych, zwłaszcza po 1905 r. przedstawiciele rodziny Smoleńskich, a w tym historyk Władysław, zdecydowanie dystansowali się od działań spiskowych o charakterze czysto politycznym, a wyraźnie opowiadali się za wzmacnianiem polskiej instytucjonalizacji społeczno-politycznej, a zwłaszcza kultury. Nie czuli się politykami, dystansowali się od jej ogniw organizacyjnych. Władysław Smoleński nie przyłączył się do akcji strajkowej 1904–1905 r., a prowadził oświatową, m.in. w ramach tzw. Uniwersytetu Latającego, Polskiej Macierzy, Towarzystwa Naukowego Warszawskiego.

26 W. Smoleński, *Naród polski w walce o byt*, Warszawa 1919.

27 S. Fita, *Pokolenie Szkoły Głównej*, Warszawa 1980.

W czasie pierwszej wojny światowej rodzina Smoleńskich ujawniała aktywność na rzecz niepodległości; uważano ją za sprawę nadrzędną w życiu politycznym. W opinii mu współczesnych był „patriotą w dawnym stylu”. Po odzyskaniu niepodległości przez Polskę za patriotyczny obowiązek uznawał solidną pracę, która prowadzić miała do odrodzenia narodu i państwa.

* * *

W refleksji uogólniającej można stwierdzić, że: 1) rodzina Smoleńskich z Grabienic Małych stanowiła typowy przykład przechodzenia w drugiej połowie XIX w. z stanu drobnoszlacheckiego w inteligencję, 2) rzeczywistość polityczna, funkcjonowanie pod zaborami kształtowały szczególnie postawy patriotyczne nowo tworzącej się inteligencji, 3) postawy te ujawniały się w wielowymiarowości form, od aktywności insurekcyjnej w pierwszej połowie XIX w. po urzeczywistnianie ideałów pozytywistycznych w drugiej połowie XIX w. i aktywności kulturowej na początku XX w., 4) pojmowanie patriotyzmu jako solidnej pracy u podstaw przez członków rodziny Smoleńskich, jak też ich zdolności duchowe doprowadziły ich do pozycji luminarzy polskiego życia kulturowego, 5) z punktu widzenia generowania postaw patriotycznych szczególną rolę pełnił historyk i pedagog Władysław Smoleński (1851–1926) – jeden z najwybitniejszych przedstawicieli pozytywizmu warszawskiego.

Streszczenie: W opracowaniu wskazuje się, że rodzina Smoleńskich z Grabienic Małych stanowiła typowy przykład przechodzenia w drugiej połowie XIX w. z stanu drobnoszlacheckiego w inteligencję. Rzeczywistość polityczna, funkcjonowanie pod zaborami kształtowały szczególnie postawy patriotyczne nowo tworzącej się inteligencji. Postawy te ujawniały się w wielowymiarowości form, od aktywności insurekcyjnej w pierwszej połowie XIX w. po urzeczywistnianie ideałów pozytywistycznych w drugiej połowie XIX w. i aktywności kulturowej na początku XX w. Pojmowanie patriotyzmu jako solidnej pracy u podstaw przez członków rodziny Smoleńskich, jak też ich zdolności duchowe doprowadziły ich do pozycji luminarzy polskiego życia kulturowego. Z punktu widzenia generowania postaw patriotycznych szczególną rolę pełnił historyk i pedagog Władysław Smoleński (1851–1926) – jeden z najwybitniejszych przedstawicieli pozytywizmu warszawskiego.

Słowa kluczowe: patriotyzm, postawy patriotyczne, rodzina Smoleńskich z Grabienic Małych, idee romantyzmu i pozytywizmu, praca u podstaw

Bibliografia

- Biblioteka im. Zielińskich w Płocku, rkps 285.
- Borowski J., *Grób Balbiny ze Smosarskich Smoleńskiej na cmentarzu parafialnym w Uniecku*, „Nasze Korzenie”, 2013, nr 4.
- Chodubski A., *O rodzinie Smoleńskich z Grabienic Małych*, „Notatki Płockie”, 1994, nr 3.
- Fita S., *Pokolenie Szkoły Głównej*, Warszawa 1980.
- Grabski A. E., *Dzieje Polski widział jako historię narodu (o Władysławie Smoleńskim 1851–1926)*, w: *Wielcy humaniści polskiej*, red. J. Górski, Wrocław–Warszawa–Kraków, 1991.
- Grzybowski M. M., *Duchowieństwo diecezji płockiej. Wiek XIX*, t. 2, Płock 2010.
- Ile ojczyzn? Ile patriotyzmów?*, red. M. Syska, Warszawa 2007.
- Jabłońska-Deptuła E., *Legenda polska: Kościół – religia – naród 1764–1864*, Warszawa 2015.
- Kośmiński S., *Słownik lekarzów polskich*, Warszawa 1888.
- Krajewski M., *Nowy słownik biograficzny ziemi dobrzyńskiej*, t. 2, Rypin 2014.
- Kubicki P., *Bojownicy kapłani za sprawę Kościoła i ojczyzny w latach 1861–1915*, t. 2, Sandomierz 1939.
- Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny*, t. 1, red. J. Krzyżanowski, Cz. Hernas, Warszawa 1984.
- Makowski S., *Juliusz Słowacki*, Warszawa 1980.
- Mały leksykon politologiczny*, red. M. Chmaj, W. Sokół, Lublin 1999.
- Mały słownik politologii*, red. S. Opara, Toruń 2007.
- Nowogórski P., *Ksiądz Maciej Smoleński (1832–1899) – a Mazowska do Domostawic*, <http://www.zakliczyninfo.pl> (dostęp: 26.11.2016).
- Olszewski W., *Patriotyzm a tolerancja*, Toruń 2001.
- Pilecki J., *Pionierska działalność Tadeusza Samuela Smoleńskiego w dziedzinie egiptologii polskiej*, w: *Szkice z dziejów polskiej orientalistyki*, red. J. Reychman, Warszawa 1969.
- Prus B., *Jak więc jest naprawdę?*, „Słowo”, 1903, nr 33–34.
- Smoleński J., *100 mów pogrzebowych*, Warszawa 1890.
- Smoleński M., *Cztery kościoły w ziemi dobrzyńskiej*, Lwów 1869.
- Smoleński W., *Naród polski w walce o byt*, Warszawa 1919.
- Stogowska A., *Profesor Władysław Smoleński (1851–1926) – darczyńca Towarzystwa Naukowego Płockiego*, „Notatki Płockie”, 1996, nr 1.
- Święcki T., *Jak prof. Władysław Smoleński o mało nie został premierem*, „Zeszyty Historyczne” (Paryż), 84 (1963).
- Wierzbicka M., *Władysław Smoleński*, Warszawa 1980.
- Wierzbicka M., *Władysław Smoleński (1851–1926)*, w: *Historycy warszawscy ostatnich dwóch stuleci*, red. A. Gieysztor, J. Maternicki, H. Samsonowicz, Warszawa 1986.
- Witkowska A., *Adam Mickiewicz*, Warszawa 1975.
- Z dziejów polskiego patriotyzmu*, red. J. Kłoczkowski, Kraków 2007.

